

Yoon Kyo Choi

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Obraz kobiet w przysłowiaach polskich i koreańskich

Ewa Jędrzejko w jednym ze swoich artykułów stwierdza, że: „Poglądy na temat kobiet, aktualizowane i modyfikowane przez literaturę i folklor, wyrażane są w różnego rodzaju sądach ogólnych, które przypisują im pozytywne lub negatywne cechy”¹. Szczególnie w przysłowiaach – które są jak wiersze o codziennym życiu – w sposób prosty, a zarazem doskonały wyraża się mądrość czerpana przez lud z doświadczeń i obserwacji oraz przekazywana z pokolenia na pokolenie, właściwie w niezmienniej formie. Dlatego przysłowia pozwalają zrozumieć charakter, światopogląd i system wartości danego narodu. W związku z tym są one doskonałym źródłem do poznania innej kultury, a w szczególności obecnego w niej wizerunku kobiety.

Nierówność statusu kobiety to zjawisko międzynarodowe, obecne również w Korei. Kraj ten ma długą, około pięćsetletnią historię. Z dokumentów, które powstały za panowania dynastii Goryeo, wynika, że w 2333 roku p.n.e. Dangun-wanggeom założył królestwo Gojoseon. W I wieku p.n.e. państwa Goguryeo, Baekje, Silla, pokonawszy mniejsze państewka, stały się wielkimi królestwami i otworzyły okres Trzech Królestw. Mity o założeniu tych państw wykazują, że przypisywanie kobiecie roli polegającej na rodzeniu dzieci i opiece nad nimi ma w historii Korei długą tradycję. Warto dodać, że kobiety przyczyniły się do powstania i rozwoju koreańskiego rolnictwa (m.in. zainicjowały uprawę zboża²).

Silla wysunęło się na czoło trzech istniejących w tym czasie królestw, a pokonawszy Baekje i Goguryeo, założyło zjednoczony kraj. Po upadku Gogu-

¹ E. Jędrzejko, *Kobieta w przysłowiaach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy*, w: *Język a kultura. Pleć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, t. 9, Wrocław 1994, s. 159.

² <http://blog.daum.net/00knowledge/7860539> (dostęp: 3 marca 2012).

ryeo generał Daejyeong z Goguryeo zorganizował państwo Balhae w miejsce Goguryeo. Władca królestwa Silla jako filozoficzną podstawę polityki wybrał konfucjanizm. Charakteryzuje się on m.in. akcentowaniem różnicy między mężczyzną i kobietą, co prowadzi do ścisłego definiowania cnót i praw kobiety. Od tego momentu rozpoczyna się ograniczenie społecznej aktywności kobiet. To właśnie konfucjanizm spowodował, iż następcą tronu mógł zostać tylko potomek króla, co wywołało tendencję do preferowania syna w koreańskiej kulturze dworskiej.

Pod koniec istnienia Zjednoczonego Królestwa Silla, w 918 roku, król Wanggeon założył nową dynastię nazywaną Goryeo (od której pochodzi nazwa Korea). Dynastia ta oddziaływała nie tylko na konfucjanizm, ale i na buddyzm. Według przekonań buddyjskich rodzice, choć nie uczynili wiele dobra w życiu, mogą dostać się do raju dzięki dobrym uczynom dzieci. Dlatego modlitwę za rodziców w świątyni uważano za obowiązek dzieci. Kobiety w Goryeo, tak jak Europejki w średniowieczu, mogły uzyskać większą swobodę i wyższą pozycję społeczną, jeśli poświęciły się praktykom religijnym.

Po założeniu królestwa Joseon przez Seongkye Lee w 1392 roku za ideologiczną podstawę panowania państwa uznano nowy konfucjanizm (*Seonglihak*), którego twórcą był Hi Ju działający w czasach dynastii Song. Według interpretacji Hi Ju różnica między kobietą a mężczyzną była jednoznaczna z nierównością praw nieba i ziemi, czyli wyższością nieba i niższością ziemi. Tak powstała idea przewagi mężczyzny nad kobietą. W tym okresie wprowadzono dla kobiet wiele ograniczeń. Najpierw zakazano im chodzenia do świątyń buddyjskich. Ponadto kiedy kobieta wychodziła z domu, musiała zakryć całą twarz, oprócz oczu, żeby unikać kontaktu z innymi. Zabroniono kobietom także spotykania się z obcymi, a nawet z krewnymi, oprócz np. wujka i cioci. Związane to było z przekonaniem, że kobieta poprzez kontakt z innymi ludźmi poza domem może utracić czystość bądź stać się niewierna. Wprowadzono również zakaz powtórnego wychodzenia za mąż.

W XVIII wieku nowy ruch w nauce – *silhak* (pol. „praktyczna nauka”) – i rzymski katolicyzm przyniosły zmiany w myśleniu i nowoczesny sposób postrzegania roli kobiet, choć wówczas owe koncepcje były jeszcze nieakceptowane i prześladowane przez władzę. Szczególną rolę odegrała religia katolicka, propagująca idee równości i samoświadomość. Jednak do końca XIX wieku prawie wszystkie Koreanki nie miały nawet swojego imienia, chociaż ich praca miała duże znaczenie dla całej rodziny. Nawet w dokumentach rodzinnych nie pisano imienia kobiety – zamiast niego widniało imię jej męża³.

³ Zob. www.womenshistory.re.kr (dostęp: 19 lipca 2013).

Z powodu zbyt późnej modernizacji w 1910 roku Korea została kolonią Japonii⁴. Dla zaborcy najważniejsza była edukacja, która miała umocnić i zapewnić jego panowanie oraz ograniczyć bunt podległego ludu. Dlatego też starano się uczynić kobietę zależną, tzn. podporządkowaną kontroli zaborcy i patriarchalnemu systemowi. Jednak ruch emancypacyjny kobiet, który rozwijał się w Ameryce i Europie, dotarł również do Korei. W czasie zaboru pojawiła się nowa moda nazywana *Sinyeoseong*⁵, adresowana do tzw. nowych kobiet. To właśnie one przeprowadziły rewolucję stroju i fryzury. Od lat 20. XX wieku koreańskie kobiety zaczęły nosić modernistyczne europejskie ubrania i krótko ścięte włosy. Po ukończeniu szkoły pracowały w swoim zawodzie albo jechały za granicę na dalsze studia. Kiedy Korea przestała istnieć jako byt państwowy, wiele kobiet nie zostało w domu, lecz poświęciło się walce o niepodległość.

W wyniku porażki Japonii w II wojnie światowej Korea uzyskała suwerenność. Po wojnie koreańskiej w drugiej połowie XX wieku Korea Południowa ze stolicą w Seulu bardzo szybko się rozwijała, doświadczając wielkich zmian, m.in. w zakresie urbanizacji, industrializacji, w polityce. System rodzinny, role i podział władzy w rodzinie również zmieniły się do tego stopnia, że państwo zaczęło zachęcać kobiety do pracy zawodowej⁶. Tradycyjny porządek, który zakładał życie tylko dla męża i dzieci, stopniowo zamienia się w emancypację. W małżeństwie zostaje zniesiony patriarchalny stosunek: ceniona staje się zasada równości kobiet i mężczyzn. Prowadzi to do podziału obowiązków w domu i wspólnej opieki nad dziećmi, za co wcześniej odpowiedzialna była tylko kobieta⁷.

W tym artykule chciałabym, poprzez zestawienie cech wspólnych i różnicujących, przedstawić obraz kobiet zakodowany w przysłowiaach polskich i koreańskich. Myślę, że to dobry sposób na poznanie kultur obu narodów.

Materiał badawczy, który posłużył do analizy polskich przysłów, został zaczerpnięty z *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego⁸. Materiał koreański pochodzi ze *Yeoseongsokdamsajeon (Słownik przysłów o kobiecie)* pod redakcją Jaeseona Songa⁹.

⁴ Japonia wprowadziła reformy wcześniej niż Korea (szczególnie w zakresie nauki i wojskowości).

⁵ *Sinyeoseong* jest terminem używanym w czasach zaboru japońskiego. Tak nazywano kobietę, która była wykształcona i ubrana w modernistyczną suknię.

⁶ <http://www.archives.go.kr/next/search/listSubjectDescription.do?id=002577> (dostęp: 31 października 2014)

⁷ Pomijam w tym miejscu dzieje kobiet w Europie i Polsce, ponieważ są one dobrze znane współczesnym Polakom i Europejczykom.

⁸ *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, t. 1–4, Warszawa 1969–1978.

⁹ J. Song, *Yeoseongsokdamsajeon*, Seul 1998.

Z kompendium Juliana Krzyżanowskiego zaczerpnęłam 439 haseł (obejmujących 1998 przysłów) związanych z kobietą. Ze słownika *Yeoseongsok-damsajeon* Jaeseona Songa pobrałam 66 haseł (1398 przysłów). Ze względu na bogactwo zebranego materiału w swoim artykule zajmę się przede wszystkim przysłowiami najbardziej reprezentatywnymi. Pominę przysłowia obecnie niezrozumiałe i postaci wariantywne (szczególnie prezentujące ogólny obraz kobiety oraz obraz żony). W tym celu wykorzystam następujące wyselekcjonowane hasła: *baba*, *białogłowa*, *dziewczyna*, *kobieta*, *niewiasta*, *panna*, *żona* (z polskiego materiału) oraz *yeoja* ‘kobieta’, *gyejip* ‘kobieta’, *anae* ‘żona’, *yeopyeonne* ‘żona’, *cheonyeo* ‘panna’, *neulgeunyeoja* ‘stara kobieta’ (z przysłów koreańskich). Przysłowia (504 polskie i 359 koreańskich) badałam z uwzględnieniem wyżej wymienionych haseł.

Choć Polska i Korea są sobie odległe, nie tylko w sensie geograficznym, lecz również kulturowym oraz historycznym, to wykazują wspólne cechy pod względem pozycji i roli kobiety w historii. W związku z tym obraz kobiet w przysłowiaach polskich jest podobny do tego w przysłowiaach koreańskich. Kobiety to płeć gorsza, istoty niemyślące logicznie, przedmioty podporządkowane kulturowo i prawnie mężczyźnie – ojcu, mężowi, synowi. Przez wieki domeną kobiet był dom.

Podobieństwa w postrzeganiu kobiet polskich i koreańskich

Kobietom autorzy przysłów polskich i koreańskich przypisali wiele wspólnych negatywnych cech psychicznych, takich jak skłonność do zdrady, gadulstwo, brak logiki, głupota, zmienność, spryt, chytryść, złośliwość, próżność, rozrzutność i kłótniowość.

W pierwszej kolejności **skłonność do zdrady** (zwłaszcza kobiet wyróżniających się urodą) jest niewątpliwie wspólnym tematem przysłów koreańskich i polskich. Istnieje kilka odpowiedników przysłów polskich dla przysłów koreańskich¹⁰:

(1) 가구는 빌리면 버리고, 여자는 돌리면 버린다 (*Gaguneun bilimyeon beorigo, yeojaneun dolimyeon beorinda*) – tłum. *Meble i kobieta będą zepsute, jeżeli się je pożyczca*. (s. 1)

Polskie odpowiedniki: *Żony, brzytwy i koni nie pożyczaj*. (t. 3, s. 964); *Baby, brzytwy i zegarka nie pożyczaj*. (t. 1, s. 33)

¹⁰ Wszystkie tłumaczenia przysłów pochodzą od autorki pracy. Do transkrypcji stosuję metodę MOCT.

(2) 여자가 예쁘면 얼굴값을 한다 (*Yeojaga yeppeumyeon eolgulgapseul handa*) – tłum. *Piękna kobieta jest skłonna do zdrady*. (s. 7)

Polski odpowiednik: *Żona ładna zawsze zradna*. (t. 3, s. 962)

(3) 여자 고운 것과 바닷물 고운 것은 바람 탄다 (*Yeoja goungeotkwa badatmul goun geoseun baram tanda*) – tłum. *Piękna kobieta i spokojne morze zdradzają*. (s. 8)

Polski odpowiednik: *Niewiasta, ogień, morze — to chodzi w jednej sforze*. (t. 2, s. 619)

Przysłowia polskie i koreańskie podobnie mówią też o **gadatliwości** kobiet:

(4) 여자는 입이 둘이라 말이 많다 (*Yeojaneun ibi durira mari manta*) – tłum. *Ponieważ kobieta ma dwoje ust, mówi dużo*. (s. 16)

Polski odpowiednik: *Niewiasta każda wielomówna*. (t. 2, s. 618)

(5) 여자 셋만 모이면 사발도 말을 한다 (*Yeoja setman moimyeon sabaldo maleul handa*) – tłum. *Gdy trzy kobiety się gromadzą, miska również mówi*. (s. 21)

Polski odpowiednik: *Gdzie się zejdą trzy białogłowy, tam już jarmark gotowy*. (t. 1, s. 80)

Zarówno koreańskie, jak i polskie przysłowia przypisują kobietom **nieumiejętność zachowania tajemnicy**:

(6) 여자들과 모사하면 누설된다 (*Yeojadeulgwa mosahamyeon nuseoldoenda*) – tłum. *Jeżeli knują intrygi z kobietami, tajemnica będzie wyjawiona*. (s. 19)

Polski odpowiednik: *Niewiasta sekretu nie utrzyma*. (t. 2, s. 619)

Wyrażają również skłonność kobiet do **plotkarstwa, intryg, obmowy**:

(7) 여자 말을 잘못 듣다가는 남의 여편네 도둑년 만든다 (*Yeoja maleul jalmot deutdaganeun nameu yeopyeonne doduknyeon mandeunda*) – tłum. *Jeżeli mąż słucha kobiety, może czynić żonę innego mężczyzny złodziejem*. (s. 20)

Polskie odpowiedniki: *Panna i wdowa ludzka obmowa*. (t. 2, s. 813); *Język niewiast gorzej miecza siecze*. (t. 2, s. 617); *Ukróć, człeku, babie ozór, a stracisz do kłótni pozor*. (t. 1, s. 43); *Wół rogami, baba językiem kole*. (t. 1, s. 43); *Z babskiej mowy swar gotowy*. (t. 1, s. 44); *Żona ma we zwyku, iż ma diabła na języku*. (t. 3, s. 962)

Wizerunek kobiet jako **istot niemyślących logicznie** jest wspólny przysłowiom polskim i koreańskim:

(8) 가재와 여자는 가는 방향을 모른다 (*Gajaewa yeojaneun ganeun banghyangeul moreunda*) – tłum. *Rak i kobieta nie zna kierunku, dokąd idzie.* (s. 1)
 Polskie odpowiedniki: *U niewiasty długie włosy, ale krótki rozum.* (t. 2, s. 620); *Babski rozum.* (t. 1, s. 33); *Ile białych wron, tyle mądrych żon.* (t. 3, s. 955)

Brak logiki powoduje zmienność i niestałość kobiet. Zarówno w przysłowia-
 wach polskich, jak i w koreańskich **zmienność** kobiet często porównywana
 jest ze zmiennością pogody:

(9) 가을 날씨와 계절의 마음은 못 믿는다 (*Gaeul nalssiwa gyejipui maeumeun mot mitneunda*) – tłum. *Pogodzie jesiennej i sercu kobiety nie można wierzyć.* (s. 33)
 Polskie odpowiedniki: *Gust kobiet odmienny jak pogody jesienne.* (t. 2, s. 86); *U niewiasty między tak a nie nawet włosy nie przewleczesz.* (t. 2, s. 620)

Spryt, chytryść i zło przypisują kobietom zarówno polskie, jak i koreańskie
 przysłowia:

(10) 여자는 요물이다 (*Yejaneun yomulida*) – tłum. *Kobieta jest sprytną istotą.* (s. 15)
 Polski odpowiednik: *Babi naród zawsze chytry.* (t. 1, s. 33)

Pogląd, że każda kobieta jest złą istotą, prezentują następujące przysłowia:

(11) 여자는 악물이다 (*Yejaneun akmulida*) – tłum. *Kobieta jest złem.* (s. 14)
 Polskie odpowiedniki: *Z babą zła sprawa.* (t. 1, s. 44); *Nad diabła rogatego gorsza zła kobieta.* (t. 2, s. 88); *Niewiasta – zła rzecz.* (t. 2, s. 619); *Lepiej ze lwem w puszczy niżli ze złą żoną.* (t. 3, s. 956)

Zarówno polskie, jak i koreańskie przysłowia wyrażają **próżność** kobiet
 w związku z pragnieniem komplementów:

(12) 여자는 예쁘다면 간도 내 준다 (*Yejaneun yeppudamyeon gando nae junda*) – tłum. *Gdy mówisz do kobiety, że jest piękna, ona da ci nawet swoją wątrobę.* (s. 15)
 Polski odpowiednik: *Rada baba, że ją chwala.* (t. 1, s. 42)

Jedną z negatywnych cech kobiet jest **kłótność**. Koreańskie przysłowia,
 podobnie jak polskie, przedstawiają kłótność kobiet, podkreślając, że zdrę-
 czają one otoczenie swoim zachowaniem:

- (13) 사나운 암캐처럼 앙앙댄다 (*Sanaun amkaecheoreom angangdaenda*) – tłum. *Jak agresywna suka szczeka.* (s. 113)
- (14) 잔소리는 여자의 입버릇이다 (*Jansorineun yeojai ipbeoreusida*) – tłum. *Zręczenie jest zwyczajem kobiety.* (s. 31)
- (15) 여자 잔소리가 많으면 집안이 망한다 (*Yeoja jansoriga maneumyeon jipani manghanda*) – tłum. *Jeżeli kobieta zrędzi dużo, zniszczy rodzinę.* (s. 29)
- Polskie odpowiedniki: *Dla spornej żony drugi nie chciał wnieść do nieba.* (t. 3, s. 953); *I mądry mąż zgłupieje przy złej, zrędnej żenie.* (t. 3, s. 954); *Zły tam kiermasz bywa, gdzie żona swarliwa.* (t. 3, s. 961)

Słabość jest również wspólną stereotypową cechą przypisywaną kobietom w Polsce i w Korei. Jednak istnieje tu pewna różnica: przysłowia polskie mówią, że kobiety wyrażają swoją słabość, płacząc (płacz mógł być również swoistą formą samoobrony), natomiast koreańskie przysłowia podkreślają tylko fizyczną słabość i wątpliwość kobiet:

- (16) 여자와 접시는 밟으면 깨진다 (*Yeojawa jeopsineun balbeumyeon kkaejinda*) – tłum. *Gdy nadepniesz kobietę i talerz, rozbijają się.* (s. 25)
- Polski odpowiednik: *Płacz (łyż) rzecz niewieścia.* (t. 2, s. 620); *Łży – broń kobieca.* (t. 2, s. 88)

W przysłowiaach polskich i koreańskich istnieje również kilka wspólnych pozytywnych cech psychicznych kobiet. Są one np. dobrymi towarzyszkami życia dla mężczyzn. Poza tym ogólnie cenione są kobieca dobroć i łagodność. Autorzy przysłów podkreślali też rolę kobiety jako **towarzyszki** mężczyzny, mimo panującego w tamtych czasach mizoginizmu:

- (17) 착한 자식보다도 못한 아내가 더 좋다 (*Chakan jasikbodado motnan ana-ega deo jotta*) – tłum. *Zła żona jest lepsza niż grzeczny syn.* (s. 126)
- (18) 착한 며느리보다 악한 아내가 낫다 (*Chakhan myeoneuriboda akhan ana-ega natta*) – tłum. *Zła żona jest lepsza niż grzeczna synowa.* (s. 126)
- (19) 오복보다 처복이 더 크다 (*Obokboda cheoboki deo feuda*) – tłum. *Mieć dobrą żonę jest największym szczęściem.* (s. 123)
- Polskie odpowiedniki: *Z kobietami wielka bieda, lecz bez kobiet żyć się nie da.* (t. 2, s. 89); *Miły mi brat i swat, ale miłsza żona.* (t. 3, s. 956); *Kto pojmuje żonę, już ten kłopot miewa, ale zaś bez onej dom niespory bywa.* (t. 3, s. 956); *Nieszczęście pół nieszczęściem bywa razem z żoną, a radość z nią dzielona zawsze podwojoną.* (t. 3, s. 958)

Drugą pozytywną cechą kobiet jest ich **dobroć**, która stoi w opozycji do innej, rozpowszechnionej zwłaszcza w Polsce, stereotypowej cechy kobiet, a mianowicie do zła:

(20) 마음이 고와야 여자다 (*Maeumi gowaya yeojada*) – tłum. *Ta, która ma dobre serce, jest kobietą.* (s. 2)

Polski odpowiednik: *Kobieta bez serca, mężczyzna bez odwagi — wiele niewarci.* (t. 2, s. 87)

Z badanych przysłów wynika, że Polki miały zdecydowanie więcej wolności w sferze psychicznej niż Koreanki. Mogły np. swobodnie wyrażać swoje uczucia, takie jak smutek, radość czy chęć podobań się mężczyznom (zalotność). Tymczasem Koreankom nie wolno było nawet jawnie płakać czy śpiewać, a kobietę zalotną uważano za niemoralną:

(21) 여자가 울면 삼 년 재수가 없다 (*Yeojaga ulmyeon samnyeon jaesuga eopda*) – tłum. *Gdy kobieta płacze, pech będzie trwał przez trzy lata.* (s. 8)

(22) 여자가 부엌에서 노래를 하면 조왕이 달아난다 (*Yeojaga buokeseo noraereul hamyeon jowangi dalananda*) – tłum. *Gdy kobieta śpiewa w kuchni, jest chora.* (s. 50)

Polskie odpowiedniki: *Kobieta bez zalotności, to kwiat bez woni.* (t. 2, s. 87); *Panna obrotna bywa zalotna.* (t. 2, s. 813); *Panna (pani) Umizgalska.* (t. 3, s. 589)

Uroda mogła przynieść szczęście i była dla kobiet, zwłaszcza w Korei, możliwością i środkiem do osiągnięcia sukcesu w społeczeństwie. Jednak o urodzie kobiet przysłowia polskie i koreańskie nie zawsze mówią przychylnie. Przestrzegają, że piękna kobieta jest skłonna do zdrady:

(23) 여자는 얼굴이 밀천이다 (*Yeojaneun eolguli micheonida*) – tłum. *Uroda jest majątkiem kobiety.* (s. 15)

Polski odpowiednik: *Piękna panna — połowa posagu.* (t. 2, s. 814)

(24) 여자가 예쁘면 얼굴값을 한다 (*Yeojaga yebbeumyeon eolgulgapseul handa*) – tłum. *Jeżeli kobieta jest piękna, jest skłonna do zdrady, ponieważ jest wielką pokusą dla mężczyzn.* (s. 7)

Polski odpowiednik: *Piękna panna, wór złota — suma oczywista: kochanków trzysta.* (t. 2, s. 814)

Podobne stereotypowe cechy występują w kombinacji z **wiekem**. W wypadku młodych panien autorzy przysłów polskich i koreańskich często mówią o ich wyglądzie, prezentując przekonanie, że im młodsza kobieta, tym

zawsze lepsza z punktu widzenia mężczyzny. Jeśli chodzi o starą kobietę, przypisywano jej brzydotę i trudny charakter:

(25) 여자와 가지는 젊어야 좋다 (*Yeojawa gajineun jeolmeoya jotta*) – tłum. *Kobieta jest jak bakłażan: im młodszy, tym lepszy.* (s. 24)
Polski odpowiednik: *Nie bierz dziewczki za żonę po trzydziestu latach, bo dziewczka po trzydziestu latach tyle znaczy, co kogut po siedmiu.* (t. 1, s. 542)

(26) 고목에는 눈 먼 새도 안 앉는다 (*Gomokeneun nun meon saedo an anneunda*) – tłum. *Na starym drzewie nie siada nawet ślepy ptak.* (s. 69)
Polski odpowiednik: *Panna nie jak wino, ale jak masło — traci z upływem czasu.* (t. 2, s. 813)

W przebadanym materiale obecne są przysłowia, zarówno polskie, jak i koreańskie, odnoszące się do **pochodzenia kobiety**. Może być ono wartościowane pozytywnie lub negatywnie:

(27) 광양 처녀는 그리지도 말고 얻으랬다 (*Gwangyang cheonyeoneun geurijido malgo eodeuraetta*) – tłum. *Weź pannę z miasta Gwangyang bez pytania.* (s. 320)

(28) 원주 처녀는 선도 보지 말고 데려가랬다 (*Wonju cheonyeoneun seondo boji malgo deryeogaraetta*) – tłum. *Weź pannę z miasta Wonju bez wywiadu przed ślubem.* (s. 325)

(29) 황해도 처녀는 밤낮을 모른다 (*Hwanghaedo cheonyeoneun bamnajeul moreunda*) – tłum. *Panna z prowincji Hwanghae nie zna dnia i nocy.* (s. 332)
Polski odpowiednik: *Lublinianka ładna, tkliwa, ale leniwa.* (t. 2, s. 320)

Panna była postrzegana w ludowej mądrości polskiej i koreańskiej jako najlepsza kandydatka na żonę. W obu wypadkach przypisywano jej chęć do zamążpójścia:

(30) 같은 값이면 처녀 장가다 (*Gateun gapssimyeon cheonyeo janggada*) – tłum. *Najlepiej ożenić się z panną.* (s. 320)
Polski odpowiednik: *Kiedy nie ma panny, dobra i wdowa.* (t. 2, s. 811)

(31) 처녀 시집 안 간다는 건 세상이 아는 거짓말이다 (*Cheonyeo sijip an gandaneun geon sesangi aneun geojitmalida*) – tłum. *To, że panna mówi, że nie chce wychodzić za mąż, to znane kłamstwo na świecie.* (s. 330)
Polski odpowiednik: *Idąc za mąż płacze panna oczyma, a śmieje się w sercu.* (t. 2, s. 811)

W obu krajach przysłowia mówią o tym, że wraz z wiekiem kobiety tracą szansę na korzystne zamążpójście, a im dłużej pozostają w wolnym stanie, tym bardziej rozpaczają z tego powodu i stają się przykre dla otoczenia:

(32) 노처녀가 시집을 못 가면 함지박만 갠다 (*Nocheonyeoga sijipeul mot gamy eon hamjibakman kkaenda*) – tłum. *Gdy stara panna nie może wyjść za mąż, roz-bija tylko miskę.* (s. 322)

Polski odpowiednik: *Stara panna i z kamieniami na drodze się wadzi.* (t. 2, s. 814)

Jeśli chodzi o **mężatki**, to kultura polska i koreańska wykreowały podobny ich wizerunek. Tak w Polsce, jak i w Korei funkcjonowało przekonanie, że małżeństwo jest lepszym rozwiązaniem niż samotność, a żona powinna być zawsze blisko męża:

(33) 계집 얼굴은 제 눈의 안경이다 (*Gyejip eolguleun je nunui ankyeongida*) – tłum. *Twarz żony to okulary dla twoich oczu.* (s. 35)

Polski odpowiednik: *Dobrze było babci, kiedy dziadek żył.* (t. 1, s. 35)

Przysłowia polskie i koreańskie dają mężczyznom podobne wskazówki m.in. odnośnie do wyboru żony:

(34) 아내는 눈으로 고르지 말고 귀로 고르랬다 (*Anaeneun nuneuro goreuji malgo gwiro goreuraetta*) – tłum. *Wybieraj żonę uchem, nie okiem.* (s. 116)

Polski odpowiednik: *Ucho, nie oko, ma wybierać żonę.* (t. 3, s. 960)

Jeśli chodzi o **wdowę**, to zarówno polskie, jak i koreańskie przysłowia mówią o niej przeważnie negatywnie. Jednak pojawiają się w nich niekiedy też pozytywne jej cechy:

(35) 여자 젊어 상부는 고생이고, 늙어 상부는 복이고, 남자 젊어 상처는 복이고, 늙어 상처는 고생이다 (*Yeoja jeolmeo sangbuneun gosaengigo, neulgeo sangbuneun bogigo, namja jeolmeo sangcheoneun bogigo, neulgeo sangcheoneun gosaengida*) – tłum. *Kiedy młodej kobiecie umrze mąż, to jest dla niej nieszczęściem, a kiedy starej, to jest dla niej szczęściem. Kiedy młodemu mężowi umrze żona, to jest dla niego szczęściem, a kiedy staremu mężowi umrze żona, to jest dla niego nieszczęściem*¹¹. (s. 29)

¹¹ Kobieta, choć była młoda, nie mogła ponownie wyjść za mąż po śmierci męża. Tak więc młoda wdowa musiała ciężko pracować, żeby utrzymać rodzinę i wychować dzieci. Jednak starsza wdowa mogła cieszyć się swoim wolnym życiem, bo nie musiała już służyć mężowi ani dzieciom. Młody wdowiec mógł natomiast ożenić się ponownie i cieszyć się nową żoną. Wdowiec

Polski odpowiednik: *Panna niebożątka, mężatka niewolnica, wdowa pan.* (t. 2, s. 813)

Rozwódka była nieprzychylnie traktowana zarówno przez polskie, jak i przez koreańskie społeczeństwo:

(36) 되모시가 처녀냐, 솟처녀가 처녀지 (*Doemosiga cheonyeonya, sutcheonyeoga cheonyeoji*) – tłum. *Rozwódka nie jest panną, czysta panna jest prawdziwą panną.* (s. 324)

Polskie odpowiedniki: *Z panną długo, z wdową krócej, a z rozwódką gadaj krótko.* (t. 2, s. 814)

Dzięki przysłowiom możemy się dowiedzieć, jakie obyczaje panowały w obu krajach. Na przykład w Polsce młoda panna, wychodząc za mąż, musiała mieć posag, który traktowano jako zysk przyszłego męża. W Korei natomiast powszechny był zwyczaj bardzo wczesnego ślubu (brania ślubu przez dzieci). Nawet mały chłopczyk mógł ożenić się ze starszą panną, która stawała się po prostu kolejną siłą roboczą w rodzinie męża:

(37) 나이 많은 아내는 남편 귀여워한다 (*Nai maneun anaeneun nampyeon kwiyeowohanda*) – tłum. *Starsza żona rozpieszcza męża.* (s. 109)

Polski odpowiednik: *Żona bez posagu, ryba bez pieprzu.* (t. 3, s. 962)

Przysłowia polskie, podobnie jak koreańskie, przestrzegały mężów, żeby sprawowali **kontrolę nad żonami**. Zwyczaj społeczny sankcjonował prawo do stosowania przemocy wobec kobiet:

(38) 아내는 다홍치마 때 길들여야 하고, 자식은 열 살 안에 길들여야 한다 (*Anaeneun dahongchimattae gildeulyeoya hago, jasikeun yeol sal ane gildeulyeoya handa*) – tłum. *Żonę trzeba oswoić w miesiącu miodowym, a dziecko w ciągu dziesięciu lat.* (s. 116)

(39) 개와 여자는 맞아야 길이 든다 (*Gaewa yeojaneun majaka gili deunda*) – tłum. *Tylko wtedy kiedy bijesz psa i kobietę, możesz ich oswoić.* (s. 1)

Polski odpowiednik: *Kiedy mąż żony nie bije, to w niej wątroba gnije* (t. 3, s. 955); *Babę bij, bo się wścieknie.* (t. 1, s. 955)

starszy wiekiem miał niewielką szansę na ponowny ślub, więc po śmierci żony musiał z reguły prowadzić życie samotne i biedne.

Jednak istnieją też przysłowia, zarówno polskie, jak i koreańskie, które mają negatywny stosunek do przemocy wobec kobiet, np.

- (40) 여자는 고추로도 때리지 않는다 (*Yeojaneun gochurodo ttaeriji aneunda*) – tłum. *Nie bij kobiety nawet papryką*. (s. 10)
Polski odpowiednik: *Kobiety nie bij nawet kwiatem*. (t. 2, s. 88)

Ponadto polskie i koreańskie przysłowia ukazują **rolę i sposób funkcjonowania kobiet** w domu (niższość kobiet w stosunku do mężczyzn):

- (41) 솔뚜껍 운전수다 (*Sottukeong unjeonsuda*) – tłum. *Żona jest kierowcą pokrywki do garnka*. (s. 114)
(42) 나이 이팔이면 환갑상도 차려야 한다 (*Nai ipalimyeon hwangapsangdo charyeoya handa*) – tłum. *Panna osiemnastoletnia powinna mieć przygotować stół na przyjęcie z okazji sześćdziesiątych urodzin*. (s. 321)
Polskie odpowiedniki: *Kobiecie bez fartucha jak krowie bez ogona*. (t. 2, s. 87); *Dziewki! Do pasienia gęsi!* (t. 1, s. 540); *Dobra żona sługa doma*. (t. 3, s. 953)

Przysłowia obu krajów przedstawiają podobny wizerunek kobiet. Ogólnie zajmowały się one kuchnią, szyciem, utrzymaniem czystości w mieszkaniu, hodowaniem zwierząt i pilnowaniem dzieci.

Mimo że w przeszłości panował mizoginizm, to zarówno w Polsce, jak i w Korei żyły kobiety mądrzejsze, odważniejsze i szlachetniejsze od mężczyzn. Wskazują na to badane przysłowia:

- (43) 사내 뺨 치는 여자다 (*Sanae ppyam chineun yeojada*) – tłum. *Kobieta, która wymierzy mężczyźnie policzek*¹². (s. 24)
(44) 똑똑한 여자가 못한 남자 보다 낫다 (*Ttoktokhan yeojaga motnan namja boda Nata*) – tłum. *Mądra kobieta jest lepsza niż głupi mężczyzna*. (s. 2)
(45) 여자 중에 군자다 (*Yeoja jung eun gunjada*) – tłum. *Wśród kobiet są szlachetne osoby*. (s. 29)
(46) 여자 중에서 호걸이다 (*Yeoja jungeseo hogaolida*) – tłum. *Wśród kobiet są bohaterowie*. (s. 29)
Polskie odpowiedniki: *W nagłych przypadkach lepszą radę potrafią dać białogłowy niżli mężczyźni*. (t. 1, s. 81); *Niewiasta z wdzięków, a bohater z ducha*. (t. 2, s. 619); *Kogo akademia, dwór, obóz w rozum nie wypoleruje, tego żona rozumu, dowcipu nauczyć powinna*. (t. 3, s. 956); *Na żonie stoją trzy węgły domu, a czwartą na mężu*. (t. 3, s. 957); *Młodsza żona prowadzi do śmierci, starsza do rozumu*. (t. 3, s. 957)

¹² Chodzi o kobietę, która jest mądrzejsza lub odważniejsza od mężczyzny.

Zarówno koreańskie, jak i polskie przysłowia wskazują, że wpływ kobiety na mężczyznę może być bardzo duży, a powodzenie rodziny męża może zależeć właśnie od niej:

(47) 내 집 가운은 남의 집 처녀에게 달렸다 (*Nae jip gauneun nameu jip cheonyeoege dallyeotta*) – tłum. *Los mojego domu zależy od obcej panny.* (s. 322)
Polski odpowiednik: *Kobiety podnoszą i niszczą domy.* (t. 2, s. 88)

Gospodarność była cechą pożądaną tak wśród Polek, jak i wśród Koreanek. Przekonanie, że gospodarność jest cnotą żony, stwierdzały następujące polskie i koreańskie przysłowia:

(48) 부지런과 검소함은 부인의 미덕이다 (*Bujireonkwa geomsohameun buinui mideokida*) – tłum. *Pracowitość i oszczędność są cnotami kobiety.* (s. 113)
Polski odpowiednik: *Białogłowa ma być rano nabożna, w dzień pracowita, mądra u stołu, zawsze ochędżna, miła w pokoju.* (t. 1, s. 79)

Różnice w postrzeganiu kobiet polskich i koreańskich

Istnieją oczywiście także wyraźne różnice między obrazem kobiet w przysłowiaach polskich i koreańskich. Często wynikają one z odmienności skryptów kulturowych polskiego i koreańskiego. W polskich przysłowiaach dominuje obraz kobiety jako istoty sprytniej, często mającej **związek z diabłem**. Natomiast w przysłowiaach koreańskich w ogóle nie łączy się kobiety z diabłem. Sprytną niewiastę często porównywano za to z lisem¹³:

(49) 늙은 여우 같다 (*Neulgeun yeou gatta*) – tłum. *Jak stary lis.* (s. 70)
Polskie odpowiedniki: *Baba gorsza jak diabeł.* (t. 1, s. 30); *Gdzie stara baba, tam i diabeł mieszka.* (t. 1, s. 36); *Z babą i diabłem lepiej nie zaczynać.* (t. 1, s. 43); *Niewiasta jest połowicą człowieka bożego, a połowicą diabłową.* (t. 2, s. 618)

Polskie przysłowia mówią o **rozrzutności** głównie w związku z nadmiernym zainteresowaniem modą; koreańskie wytykają kobietom przede wszystkim niegospodarność:

¹³ T. Lisowski, *Yeoucheoreom gyohwalhan, czyli chytry jak lis. Kilka uwag o genezie polskich i koreańskich frazeologizmów*, w: *Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane prof. S. Bąbie w 65-lecie urodzin*, red. J. Liberek, Poznań 2004, s. 189–196.

(50) 여자가 활수면 벌어들여도 시루에 물붓기다 (*Yeojaga hwalsumyeon beoleodeulyeodo sirue mulbutgida*) – tłum. *Gdy kobieta jest rozrzutna, choć mąż zarabia pieniądze, to jest tak, jakby się lalo wodę do sitka.* (s. 8)

Polski odpowiednik: *Żona strojna i łakotka obzarta – zguba gospodarstwa.* (t. 3, s. 963)

Zazdrość jako negatywna cecha kobiet występuje tylko w koreańskich przysłowiach. Ma to podłoże historyczne, ponieważ w Korei zamożny mąż oprócz żony zwykle mógł mieć jeszcze konkubiny:

(51) 여자는 강짜를 빼면 서 근도 안 된다 (*Yeojaneun gangjjareul ppaemyeon seo keundo an doenda*) – tłum. *Jeżeli wykluczy się zazdrość, nic nie zostaje u kobiety.* (s. 10)

(52) 여자는 남편 앞에 암코양이만 있어도 질투한다 (*Yeojaneun nampyeon ape amkoyangiman isseodo jiltuhanda*) – tłum. *Kobieta jest zazdrosna, nawet gdy tylko kotka jest przed mężem.* (s. 10)

Tylko koreańskie przysłowia wymieniają **wierność** jako pozytywną cechę kobiet. Ta różnica wynika z obowiązującego w Korei prawa. Zakazywało ono wdowom ponownego zamążpójścia. Przysłowia potwierdzają, że Koreanka powinna służyć wiernie tylko jednemu mężowi przez całe życie:

(53) 열녀는 두 남편을 섬기지 않는다 (*Yeolnyeoneun du nampyeoneul seomgiji aneunda*) – tłum. *Cnotliwa kobieta nie służy dwóm mężom.* (s. 123)

Także polskie przysłowia w porównaniu z koreańskimi wykazują znaczące różnice. W przysłowiach koreańskich króluje temat **tragicznego losu kobiet**, który z jednej strony zależał absolutnie od mężczyzn, a z drugiej od wyglądu zewnętrznego samej kobiety, czyli od jej urody. Koreańczycy sądzili, że kobieta, zależnie od jej wyglądu i zachowania, może przynieść domostwu, zwłaszcza mężowi, nieszczęście lub pomyślność:

(54) 여자는 남자 손에 붙은 밥풀이다 (*Yeojaneun namjasone butteun babpuldida*) – tłum. *Kobieta jest jednym ugotowanym ziarnem ryżu, które leży na palcu mężczyzny.* (s. 10)

(55) 여자가 남자 신을 밟으면 채수가 없다 (*Yeojaga namja sine ul balbeumyeon jaesuga epoda*) – tłum. *Jeśli kobieta nadeptnie na buty mężczyzny, przyniesie to jemu pecha.* (s. 5)

(56) 여자 손발이 크면 고생을 많이 한다 (*Yeoja sonbali keumyeon gosaengeul mani handa*) – tłum. *Gdy kobieta ma duże ręce i stopy, żyje ciężkim życiem.* (s. 22)

Można sądzić, że takie różnice wywołały m.in. poglądy religijne: Polska była i jest krajem chrześcijańskim, a w Korei tradycyjne religie to szamanizm, buddyzm i konfucjanizm.

Jedno z przysłów koreańskich stwierdza, że lepiej byłoby urodzić się krową niż kobietą. Życie kobiety w dawnych wiekach niczym się nie różniło od życia niewolnika:

(57) 여자는 전생에서 죄가 많아 여자로 태어났다 (*YeoJaneun jeonsaengeseo joega mana yeojaro taeonatta*) – tłum. *Kobieta urodziła się jako kobieta, ponieważ miała dużo grzechów w poprzednim życiu.* (s. 16)

(58) 여자로 날 바에야 차라리 소로 낳지 (*YeoJaro nalbaeja charari soro natchi*) – tłum. *Lepiej byłoby, gdyby kobieta urodziła się jako krowa.* (s. 20)

(59) 여자는 땅이고, 남자는 하늘이다 (*YeoJaneun ttangigo, namJaneun haneulida*) – tłum. *Kobieta jest ziemią, a mężczyzna niebem.* (s. 11)

Przysłowia obu krajów podkreślają **wyższość mężczyzn**. Jednak wyraźną różnicą jest to, że w Korei dominował podział na poziomy: mężczyzna dominował nad kobietą, przewyższał ją jak niebo rozpościera się wysoko nad ziemią. Tak wielkiej różnicy nie można było przekroczyć. Kobieta nie mogła jej pokonać z powodu dużego nacisku społeczeństwa. Dlatego tylko w koreańskich przysłowiaach istnieje kategoria żalu bądź krzywdy (po koreańsku *han*¹⁴). Żal był charakterystycznym uczuciem Koreanki. Kobiety koreańskie musiały żyć pełne poczucia krzywdy i niesprawiedliwości. Doświadczały one presji, przymusu oraz ucisku ze strony społeczeństwa, a także męża i jego rodziny. Wynikało to z wyznawanej koncepcji życia kobiety, którego jedynym celem miało być pozyskanie męża i zaspokojenie jego potrzeb:

(60) 여자가 한을 품으면 여름에도 서리가 내린다 (*YeoJaga haneul pumeumyeon yeoreumedo seoriga naerinda*) – tłum. *Gdy kobieta ma żal, pokrywa się szronem w lecie.* (s. 8)

Druga, najliczniejsza kategoria koreańskich przysłów mówi o traktowaniu kobiety jak **przedmiotu**. W polskich przysłowiaach taki wątek nie występuje. Fakt ten wskazuje, że pozycja kobiet w Korei była dużo niższa niż w Polsce. Sporo przysłów potwierdza, że Koreańczycy uważali kobiety za przedmiot – obiekt seksualny i cel targów:

¹⁴ K.G. Oh, *Uczucie han jako wartość estetyczno-moralna w kulturze i literaturze narodu koreańskiego*, Poznań 2013.

(61) 여자는 익은 음식이다 (*Yeojaneun igeun eumsigida*) – tłum. *Kobieta to gotowany posiłek.* (s.16)

(62) 계집도 팔아먹겠다 (*Gyejipdo palameokgetda*) – tłum. *Sprzedza również kobiety.* (s. 107)

W tradycyjnej kulturze polskiej i koreańskiej dominowali mężczyźni, jednak w Korei dominację tę znacząco pogłębiły wpływy filozofii konfucjańskiej. Ten pogląd także znajduje odzwierciedlenie w przysłowiaich:

(63) 여자 닮은 남자는 있어도, 남자 닮은 여자는 없다 (*Yeoja dalmeun namjaneun isseodo, namja daleun yeojaneun epoda*) – tłum. *Jest mężczyzna, który jest podobny do kobiety, jednak nie ma kobiety, która jest podobna do mężczyzny.* (s. 19)

Polski odpowiednik: *Gdzie kobiety panują, tam mężczyźni rządzą.* (t. 2, s. 86)

Kobiety były zmuszane do milczenia zarówno w życiu społecznym, jak i w domu. Męskiego panowania w domu i poza nim dowodzi również to, że wśród koreańskich przysłów niewiele jest takich, które mówią o złych bądź upartych żonach. Można przypuszczać, że powodem tego były relacje między mężczyzną a kobietą: surowe, zdystansowane, naznaczone z jednej strony panowaniem i dominacją, a z drugiej podporządkowaniem i uległością. W takiej atmosferze zła czy uparta żona nie mogła po prostu zaistnieć.

Ponadto tylko koreańskie przysłowia porównują matkę z żoną lub z kobietą w ogóle. W Korei rola matki była wyjątkowo doceniana w porównaniu z innymi rolami kobiety. O ile kobiety traktowano w zasadzie jako bezwartościowe, niższe, słabe istoty, o tyle matkę postrzegano zawsze przez pryzmat samych pozytywnych cech, wyrażając w ten sposób szacunek i zaufanie:

(64) 여자는 약해도 어머니는 강하다 (*Yeojaneun yakhaedo eomeonineun ganghada*) – tłum. *Kobieta jest słaba, ale matka jest silna.* (s. 14)

(65) 아내에게 한 말은 나도, 어머니에게 한 말은 나지 않는다 (*Anaege han maleun nado, eomeoniege han maleun naji aneunda*) – tłum. *Mimo że żona nie dochowuje tajemnicy, to matka dochowuje.* (s. 119)¹⁵

Można przypuszczać, że jedną z głównych przyczyn takiego traktowania matki był wspomniany wcześniej konfucjanizm, który kładł duży nacisk na

¹⁵ W polskich przysłowiaich stosunek do matki nie zawsze jest już tak jednoznaczny, np. *Jaka mać, taka nać* (t. 2, s. 406) czy powszechnie znane przekleństwo *kurwa mać* (t. 2, s. 88) (zob. M. Grochowski, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa 1995).

posłuszeństwo dzieci wobec rodziców¹⁶. Istotne było też postrzeganie matki jako istoty, która ofiaruje siebie swoim dzieciom. Taka natura pozwalała pokonywać słabość, trud i bariery oraz kształtowała silny charakter.

W trakcie prowadzonych badań odnalazłam wiele podobieństw dotyczących utrwalonego w przysłowiaach obu narodów obrazu kobiet, ale również sporo różnic. Podobieństwa wykazane w trakcie analizy uwarunkowane są przede wszystkim przesłankami antropologicznymi, uniwersalnymi, niezależnymi od podłoża kulturowego, natomiast genezą wykazanych różnic jest odmienność paradygmatów kulturowych. Wspólne cechy uwarunkowane są m.in. podobieństwem pozycji i roli kobiety w historii Korei i Polski, np. kobiety to w obu kulturach płęć gorsza, istoty niemyślące logicznie, przedmioty podporządkowane kulturowo i prawnie mężczyźni, istoty skłonne do zdrady, gadatliwe, sprytnie, chytne, złośliwe, próżne, rozrzutne i klótlive.

Mimo widocznego mizoginizmu zarówno przysłowia koreańskie, jak i polskie uznają istnienie kobiet pod różnymi względami lepszych i szlachetniejszych od mężczyzn. Sygnalizują też, że kobiety mogły mieć duży wpływ na mężczyzn. Ponadto autorzy przysłów doceniają takie pozytywne cechy kobiet jak dobroć, łagodność, gospodarność, bycie dobrą towarzyszką życia dla mężczyzny itp.

Wyraźne różnice między obrazem kobiet w przysłowiaach koreańskich i polskich związane są natomiast z tym, że w polskich przysłowiaach dominuje obraz kobiet jako istot sprytnych, często mających związek z diabłem. Kolejna znacząca różnica polega na prezentacji tragicznego losu kobiet, który w dawnej Korei zależał absolutnie od mężczyzn.

Yoon Kyo Choi

Women's Image in Korean and Polish Proverbs

During my research I found many similarities related to women's image retained in proverbs of both nations, but also some differences. There are common characteristics conditioned by the similarities of women's position and role in the Korean and Polish history. For example, women were, in both cultures, the inferior sex, illogical beings, the objects subordinated culturally and legally to men, the creatures prone to betrayal, chatty, clever, sly, mischievous, vain, extravagant and quarrelsome. Despite the apparent misogyny, the proverbs—both Korean and Polish—acknowledge in various aspects, the existence of women, who are better and nobler than men, also signal significant influence of women upon men. In addition, the authors of proverbs appreciate such positive

¹⁶ Koncepcję tę określa się po koreańsku jako *hyo*.

qualities of women as feminine goodness, gentleness, economy, being a good companion of life for a man, etc. In contrast, clear differences between the image of women in the Korean and Polish proverbs are related to the fact that in the Polish proverbs the dominant image of women is the image of a person who is clever, often associated with the devil, which in the Korean proverbs does not occur at all. Another significant difference between the Korean and the Polish proverbs consists in the presentation of a tragic fate of women who, in the former Korea depended absolutely on men, believing in many superstitions associated with women.

KEYWORDS: image, woman, proverb, Korea, Poland.

mgr Yoon Kyo Choi – absolwentka studiów magisterskich na kierunku filologia polska na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania badawcze: obraz kobiety w przysłowiaach polskich i koreańskich, symbole kulturowe, onomastyka.